

Igor Grbić

Filozofski fakultet u Zagrebu

Anglistika/indologija

Zli svjetovi Williama Blakea

Ti si taj što prikova svog brata Zazela!

(Tiriel 7,9)

1. Nezrelosti, čovjek ti je ime

Pitali su me jednom za temu moga rada. Čuvši moj odgovor, dobronamjerno mi dotična osoba saopći u povjerenju: »Znaš, Blake nije bio zao.« Nisam imao srca odvratiti kako nije bio ni dobar. Bilo bi mi isuviše zamorno uzeti razješnjavati neke temeljne nespornosti. Umjesto toga poduhvaćam se radije ovog posla, u nadi da će se pokazati sasvim prihvatljivim rasvjetljenjem one dobrote i kreposti koja je plijenila Blakea, jednom rječju, njegove »paklene mudrosti« kako ju je on zvao, mudrosti koja se uzdiže daleko iznad i dobra i zla, upijajući ih u sebe i, naposljetku, nadilazeći.

Rascijepiti stvarnost na dvije polovice, nazvati jednu Dobro, a drugu Zlo, nije za Blakea bilo nikakvim znakom čistoće odnosno grešnosti, već jedino neznanja, neznanja kojemu nedostaje snage da oboje prozre kao puke opreke, i njihovu istinu otkrije u plodu njihovoga braka koji ostavlja roditelje za sobom. To je jedini način da se stvarnosti dade prilika da je opet prepoznaju kao cjelinu. Nije uopće nikakvo čudo da u engleskom, na primjer, riječi *svet* (holy), *cijeli* (whole) i *zdrav* (healthy) dijele istu etimologiju. Jedina svetost, jedino zdravlje za kojim je Blake ikad žudio, bilo je biti cjelina, vidjeti tu cjelinu svugdje »oko« sebe i »u« sebi. Prirodno je iz toga slijedilo da »odboluje strašni manihejski sindrom koji trga mnoge od nas«, kako to krasnorječivo primjećuje naš prevoditelj Blakea, Marko Grčić. Ali koji to lijek treba uzimati da bi se on odbolovao?

Kroz cijelu je povijest tajna podrijetla zla jedna od najosjetljivijih točaka i vrhunski kamen kušnje i za ateističke, i za teističke mislioce i škole. Blakeu je, kao jednom od ovih drugih, svakako bilo suđeno da si postavi ono razdiruće pitanje: kako pomiriti dobrotu Božju s očitošću zla? Blake bi vjerojatno bio odgovorio da niti je zlo toliko očito, niti je Bog toliko dobar - ti su izrazi neprosto izmišljotine jednodimenzionalnog pakla Ula, stanja potpune zablude u kojem živimo. Ali, ako se ipak odlučimo za riječi, njihovoj varljivosti usprkos, trebali bismo biti bar toliko pažljivi da u svoj svjetonazor uključimo obje štake, obje suprotnosti, da objema damo pravo na život i

slobodu, bez lažnih zahtjeva za ikojom od tih krajnosti, jer to vodi izopačenosti, a ništa manje i mlohavosti. »Potvrđivanje Zla znači potvrđivanje slobode, ali sloboda Zla je i nijekanje slobode. Proturječnost nas zbunjuje; kako to da nije zbunila Blakea?«, pita Bataille.

No, čitavom se tom problemu možemo približiti na ponešto drukčiji način. Povezan je s već spomenutom prividnošću zla: ako je Bog svemoguć, ali ne može činiti zla, zaključiti nam je ili da On očito nije svemoguć (što bi i za Blakea bila najobičnija nula), ili... ili... ili Zlo ne postoji! U sredini leži cijela jedna duhovna evolucija odrastanja.

2. Mučenici Pakla, ili Tigrovi Gnjeva

Kathleen Raine je uložila ogromne napore da sruši obljublenu sliku o Blakeu kao osamljenom čudaku sasvim osobnog panteona i sustava vrijednosti. Ukazala je na najposrednije utjecaje na pjesnike, od kojih je usvojio ne samo mnoge svoje ideje, već i znatan dio mitologije. Naravno, to ne znači da je Blake bio puki pozajmljivač i eklektik; na zapadu je dijalektička igra opreka stvar osobnog iskustva još od Heraklita i Empedokla, da ne spominjemo mitologije i hermetičke krugove, na kojima je Blake daleko više gradio. Ali izbor riječi, slike, čak i radnji, vezuje ga naročito za elkemijsku i novoplatonsku tradiciju, ako i za Swedenborga. Dotaknut ću se nekoliko primjera alkemičara, s obzirom da se upravo njihovo iskustvo »kako gore tako dolje« najviše odnosi na naš predmet.

Od samog Blakea znamo da je čitao Agrippu, Paracelzusa i Jacoba Böhmea. Čini se da se ovom posljednjem Blake naročito divio. U njegovim očima upravo je Böhmeov holistički duh obuhvatio sveukupnost različitosti u stvorenosti.

Jer Bog svetog Svijeta, i Bog tamnog Svijeta, nisu dva Boga; postoji tek jedan jedini Bog. On sam je cijelo Biće; on je Zlo i Dobro, Raj i pakao; Svjetlost i Tmina; Vječnost i Vrijeme; Početak i Kraj. U čemu god je njegova Ljubav skriva, ondje je njegova srdžba očitovana. U mnogoj su Stvari Ljubav i Srdžba u jednakoj Mjeri i Težini; kao što nam je i razumjeti u Biti ovog izvanjskog Svijeta.

(...)

Razumjeti nam je da *Zli* i *Dobri* Anđeli prebivaju jedan uz drugog, a opet među njima postoji najsilnija ogromna Razdaljina.

(Mysterium Magnum)

Sred svijeta suprotnosti oštro oko alkemičara vidi jedino conjunctio oppositorum.

U Blakea ne manjkaju slični izljevi. Njegov najveći spjev, *Jeruzalem*, sažimlje u svom uvodnom slovu zadatak kojeg se kao pjesnik poduhvatio:

Zato pišem; nit će zalud biti slova moja:
Nebo, Zemlja i pakao odsad živjet će bez boja.

A malo dalje:

Bog je iznutra i izvana: on je čak i u dubinama Pakla!

ili pak

Vrata tvoga Raja Dveri su mog Pakla.

Nema poteškoće u takvom vjerovanju za onog koji Vaughanove riječi osjeća kao svoje:

Donje se Nebo ne razlikuje od gornjeg no po svom Sužanjstvu,
a gornje se ne razlikuje od donjeg no po svojoj Slobodi.

(Magia Adamica)

Prepoznati beskonačni jaz između neba i pakla kao puku razliku u preljevu jednog te istog mjesta ovisno već o tome gdje se Mjesto nalazi (ili gdje se *mi* nalazimo) veliki je skok naprijed u alkemijskom hodočašću opusa magnum. Jedna od najuzvišenijih slika što utjelovljuju to dvostruko viđenje koje nikad nije napustilo Blakea nalazimo i opet u Böhmea. Böhme dva edenska Stabla tumači kao jedno te isto stablo koje se u vječnom svijetu (vidljivom onima koji žive u stanjima Beulaha i Edena) ukazuje kao Stablo Života, ali kao Stablo dobra i zla u pojavnom svijetu sjena i opsjena, prekrcanom oprekama (jedinom vidljivom onima koji nastavaju isključivo područja Postanja i Ulra). Oku se vidioca nijedna stvar ne ukazuje prljavom. Prljavština leži u oku. (Nemaju li i Sonic Youth pjesmu *Beauty lies in the eye*, »Ljepota leži u oku«?) Imao je Blake razloga da svom prijatelju Crabbu Robinsonu kaže: »Dante je vidio đavole ondje gdje ja nisam vidio nijednog.« »Sve što živi je sveto.« To je srž Blakeovog kreda i on je prema njoj i živio. Upravo je stoga za njega oprost grijeha bila najistaknutija odlika cijelog kršćanstva, jer »Grijesi mogu biti otkupljeni, ali Zabluda ne.« Moralistička podjela na dobre i zle, vječno spašene i navijeke proklete, ovdje gubi tlo pod nogama. Čovjek, Albion, nešto je puno, puno više:

Ne držim niti da se Pravedni nalaze u Vrhovnom Stanju, niti
Pakosni, već da su i jedno i drugo Stanja Sna u koja duša može
upasti u svojim smrtonosnim snovima o Dobru i Zlu kad napusti
Raj slijedeći Zmiju.

Za Blakea, biti jedino dobar značilo je biti nedovršena stvarnost, sitan i nebitan propovjedatelj i provoditelj beskrvne pokornosti samozvanim zakonima čuđenja kojih se tako očajnički gnušao:

Biti isključivo Dobar, znači bit
Kakav Bog il pak Licemjernik.

Možda je u ovim dvama stihovima Blake izrazio suštinu svog dvostrukog viđenja dobra: za čovjeka biti dobar znači izgnati onu mračniju stranu cjeline u grešnost i prokletost, te štovati tek preostali dio cjeline koji odgovara čovjekovoj slici o ispravnom i pogrešnom, istinitom i lažnom; ali kad za Boga kažemo da je dobar, to znači naprosto da On jest, da jednostavno ispunjava ono biti. Božja dobrota nije djelomičnost, već Dobro kao vječna bit Božanstva, koje nadilazi ljudsko dobro i zlo. Stoga ne iznenađuje što u sanskrtu *sat*, već gramatički znači »jeststvujući«, a duhovnim pomakom smjesta i »istinit« i »dobar«! Taj krajnji Bog *obuhvaća* čovjekovo zlo ništa manje no čovjekovo dobro, a poezija je put do tog cilja: »Poezija znači ispričati Porok i prikazati njegov razlog i neophodno očišćenje.« O Blakeovoj osveti anatemiziranih stanovnika naših duša više će riječi biti u sljedećem poglavlju. Prije toga vilio bih ukratko ocrtati nekoliko novoplatonskih ideja koje se tiču našeg predmeta.

Silno se divim doprinosu Kathleen Raine našem razumijevanju Blakeovih zamračenosti, ali ne mogu dijeliti s njom stajalište da je Blake vremenom napustio novoplatonizam u korist potpunijeg alkemijskog nauka. Ne želim ovdje uspoređivati valjanost jednog i drugog, ali želim zato naglasiti da se ne razlikuju u onoj mjeri u kojoj se to isprva može pričiniti. Sve se svodi na temeljnu tvrdnju Kathleen Raine da novoplatonizam tjelesno postojanje u potpunosti drži za zlo, cijepajući tako jednotu na dva neprijateljska dijela koja su u vječitom ratu, dok alkemija vidi samo privremene parove, što joj omogućuje da zahvati cjelinu u kojoj je, logično slijedi, sve sveto. Ali niti je novoplatonizam toliko naivan, niti u alkemiji nedostaju odjeljci, da ne govorimo o njenom općem duhu, koji izričito potvrđuju izrođenost tvarnog svijeta. U ljudskom životu brigu treba voditi i o jednom i o drugom svijetu, ali u vječnosti postoji samo Duh, dok se zemaljskost prepoznanje kao Njegova gruba izvanjštenost, kao sapetost Mu i blato. I upravao opsežnost te vizije samom Blakeu da zapiše naoko proturječna određenja ljuskog tijela: »dio Duše koji pet Osjetila razabiru«, naspram »izmetinske Ljuske i pokrova« ili »Skorenosti preko mog Besmrtnog Duha«. U svakom slučaju, dalekosežni smisao opreka, kao i uloga koju zlo dobiva u takvom metafizičkom kontekstu, zaslužuju našu daljnju pažnju.

3. »Suprostavljenost je istinsko Prijateljstvo«

Iako se klicama Blakeove doživotne opsjednutosti može ući u trag još u *Pjeničkim crticama* koje čuvaju mladenačke pustolovine u poeziju, iako njegove *Pjesme nevinosti*, *Thel* i *Tirel* nude razrađenije nagovještaje te napetosti, sasvim je vjerojatno da je *Vjenčanje Neba i Pakla* iz 1793. najranije zrelo svjedočanstvo o suprotstavljenim stvarnostima.

To je djelce proglas »istinskog Prijateljstva« između opreka bez kojih »nema napretka«. Nije mi poznat bolji sažetak onoga što je na tim stranama pjenik učinio anđelima i demonima od onog koji Grčić daje u svojim oponašanjima pjesnikovih *Izreka Pakla*. Među odgovorima na pitanje »Tko je bio William Blake?« on daje i slijedeća dva, vrijedna čovjeka kojem su posvećeni:

Čovjek koji je tako uporno razvaljivao vrata pakla da su demoni,
obasjani danom, jecali na njegovu krilu poput nevine djece.

Za drugu je pak stranu on bio

Čovjek koji je anđele umnožavao *njihovim* zrcalima da bi
razoblilčio lažnost njihova postojanja, a onda ih, ustreptale od
sumnje i straha, tješio na svojim grudima.

Pogrešno smo opreke prihvatili kao apsolutna samosvojna bivstva. Pretvorili smo vremenite suprotnosti vječne cjeline u vječno Dobro i Zlo, Nebo i Pakao, a nismo ih učinili dijelovima bar nekakve vremenite cjeline. Na temelju takvih lažnih vječnosti Blake ne pretjeruje kad Cumberlandu piše ovako snažnim izrazima: »Neka me Bog sačuva i od Božanstva Da i Ne, Da Ne Puzavog Isusa.« To je tek dvolični zakon razuma pregazio preko onoga što je za Blakea bilo samo srce Isusovog nauka - oprost svemu i svakom, jer »svaka je Kurva jednom bila Djevica«, opet će to biti, a

Pod dnom Grobova, što središnji je Zemljin zglob,
Mjesto je gdje Oprečnosti jednako su istinite.

Grčko-rimska dvostruka boštva, božanstva mahajanskog budizma s dva lica ili ona hinduistička s čak četiri, kabalističko stablo Sefirota - sveproždiruću jednotu vidova srećeš kamo god da kreneš! Stoga nema potrebe da čovjek zamišlja rajeve isljučivo izvan vlastitog ljudskog postojanja, a Blakeova oslikavanja Dantea jasno pokazuju da je njegove paklove zamišljao upravo kao stanja ljudskog uma. Istinski rat vodi se unutar postojanja. Baš je ovdje sadržana cijela stvarnost.

U tom se svjetlu na *Pjesme iskustva* može gledati kao na pjesnički komentar *Vjenčanja*. Mnoge od tih pjesama imaju svoje parove u mnogim od *Pjesama nevinosti*, *Tigar* naspram *Janjeta*) vjerojatno je najveličanstveniji primjer. No pjesma koja ide najdalje u objavljivanju Blakeove poruke, barem što se tiče naših trenutnih potreba, jest *Ljiljan*.

Čedna Ruža trn ispriječi,
Krotka Ovca rog prijeteći;
Dok će Ljiljan bijeli u Ljubavi naići raj,
Niti trn niti prijetnja ne kalja njemu ljepote sjaj.

Ta su četiri stiha zapravo jedina nit vodilja koja je čovjeku potrebna da se oslobodi patvorene konačnosti polova: neka samo Ruža izmišlja neprijatelja za svoj trn, neka samo Ovca prijetnji nudi svoj rog, ali to se Ljiljana ne tiče, jer iznad njihovog dvoznačnog svijeta dobra i zla čeka ga blaženstvo jedine Ljubavi.

Jesmo li u ovom trenutku išta bliži značenju duhovne evolucije koju smo natuknuli u zadnjim recima svoje uvodne riječi? Postoji li istinsko zlo, ili je sve zamišljeno i zamislivo tek vragolasta igra opreka?

Griješimo kad bez razlike upotrebljavamo izraz »zlo«, a to činimo stoga što zbog kamenog zakona čudoređa kojem se pokoravamo brkamo stvari: s jedne strane postoji nešto što je neophodan dio *postojanja* koji, svejedno, mi zovemo zlom, a s druge strane postoji čitav jedan svijet *nepostojanja*, koji isto tako prolazi kao zlo! Imamo dakle dva raskoljena značenja, objedinjena jednom jedinom rječju: 1. dio Dobra, u čije postojanje ne vjerujemo, i 2. nebivstvo, u čije postojanje vjerujemo. To je ono učenje kojeg se Blake tako neumoljivo drži: opreke nisu isto što i niječnost, jer one *suštinski* postoje! Isus je »ljudsko postojanje samo«, čiji je jedini istinski protivnik Sotona kao »nebivstvo samo«. Njegovo je »carstvo ničeg«.

Bez obzira koliko nama tvrdnja da zla nema zvučala neprihvatljivo, Blake je u dobrom društvu: sankrsta riječ *a-sat*, na primjer, znači po analogiji »nejestvujući«, »lažan«, »zao«. »Postoji zabluda, greška i opreka. Ako su one zlo - onda zlo postoji, ali to su samo niječnosti.« Zlo je isto što i Praznina, i u svojim Proročkim knjigama Blake često koristi tu jedinu riječ koja istinski predočuje utvarnost nebivstva. Poslušajte kako Los, stvaralački lik čovjekova bića, prepričava Augustinovo raskršćavanje sa zlom:

Niječnosti nisu Opreke: Opreke uzajamno Postoje;
Ali Niječnosti Ne Postoje. Prigovori, Primjedbe i Nevjere
Ne Postoje, nit će ikad biti Ustrojeni na vijeke vjekova.

(...)

i nikad! nikad! nećeš biti ti

Ustrojen

No ko iskrivljen i obrnut Odraz u Tmini

I Nebivstvu: nit će ono što je na visini

Ikada u tebe seći, već navijeke ostaješ Nebivstvo;

Zlo nije ništa drugo no odsustvo dobra, a ne prisustvo nečeg; ne može ga se odrediti pomoću njega samog - ono je jedino *a-sat*.

Što se drugog značenja zla pak tiče, njegova pakost ima veze jedino s mrenom u našim očima, ne s onim što ne uspijevaju vidjeti. Uvijek je bilo tako, »lisica osuđuje klopku, ne sebe«. To zlo Blake je naizmjenice zvao Paklom, Odbojnošću, Mržnjom, i - Energijom.

3.1. »Energija je jedini Život«

»Obožavao je Energiju kao vrelo ili praroditeljsku vatru života; i za njega nije postojalo zlo, tek slabost, nijekanje Energije, obeščašćenost krila koja klonu i zadovoljne ostaju u prašini. I tako se, poput Nietzschea, ali s većom nevinošću, zatječe 'onkraj dobra i zla', u području gdje je duša ogoljeno i sam svoj gospodar.« Odabrao sam ove Symonsove riječi jer ispravno vrednuju Blakeov kreda. Blake nije nikad ponore zlih tmina opipavao na način de Sadea ili Geneta, ili bar Baudelairea, nikad ga zlo nije opčinjavalo bez obzira kako naposljetku gledali na tu opčinjenost u ove francuske trojke. Swinburne, iako autor jednog od najtankoćutnijih ogleđa koje sam o Blakeu pročitao, čini pjesniku medvjeđu uslugu kad ga pozdravlja kao nacionalnog proroka zla. Ne, ono za što Blake jest živio nije bilo da dobro zamijeni zlim, već prije da polovicu prijestolja dobra oslobodi za njegovog izgnanog blizanca. Nikad nije Blake o tom zlu mislio kao o niječnosti, već kao o zlu »suprotnom polu«. Kruh koji je želio da kušaju i on i drugi bio je kruh od inteligentna žita. *To je kruh života. U protivnom, hraniš se gorkim hljebom koji je umijesio i ispekao Urizen, slijepi Razum koji odabire samo smrznuta, snijeću poharana zrna svojih jalovih žetvi. Blake je zagovarao vjenčanje neba i pakla, ne uzurpaciju. Baš kao što jedna jedina upaljena šibica pali cijelu vlažnu šumu, kao što ženska Šakti budi uspavanog muškog Šivu, tako i Energija pokreće Razum u mysteriumu trendumu, Posljednjem sudu kako ga je Blake zvao, koji razvaljuje starog vegetativnog čovjeka i porađa Obnovljenog Vječnog Čovjeka - Albiona. Ali u svijetu sagrađenom na stijeni čudorednih zakona želje, nagoni i strasti smatraju se čovjekovim neprijateljima, a ne podjarmljenom česticom samog njeogovog bića. »Rika lavova, zavijanje vukova... dijelovi su vječnosti i preveliki za ljudsko oko.« A opet, nema drugog puta no da dadeš tom oku da raste, jer jedino »svaki put kada se Vuk il Lav oglasi iz Pakla jednu Ljudsku Dušu spasi« (obratite pažnju na preokrenuti smisao pakla!). U času kad se pojavimo pred vratima drugog svijeta neće nas pitati jesmo li bili sveti, već što smo učinili sa svojim željama. Cijelo će jedno viktorijansko doba tlačenja propuzati pored i ispuzati izvan naših očiju prije no što će se roditi jedan Freud koji će napustiti Blakeov pjesnički jezik i, kroz vlastiti znanstveni, parafrazirati njegov sadržaj: potisnute želje teže cijepanju ličnosti, često uz nepovratne posljedice.*

Ako je »Razum obrub ili vanjski opseg Energije«, kao što nam to kaže glas Blakeovog Đavla, slijedi da Razum mora postati beskonačan obrub,

neizmjeran opseg, želi li se zmijolikoj Energiji omogućiti da se u potpunosti odmota iz svoje sklopčanosti a da ipak ne grize.

A da ipak ne grize. Tko god previdi tu poruku koja zrači iz svake pore Blakeovih spisa, nanosi mu neoprostivu nepravdu. Huxley se najviše plašio toga da bude krivo shvaćen. Nije potrebna velika intuicija pa da čovjek nasluti da je Blakeu bilo suđeno upravo to. Swinburneov pozdravni poklič odzvanja sve do naših dana u svom najsirovitijem značenju (koje god da mu namjeravano značenje zapravo bilo). Ali Blakeov Orc njegovo je najveće ostvarenje Energije koja doista grize, a krajnje posljedice njegove raspomamljenosti jednako su naposljetku nepoželjne kao i blijeda želja koja vegetira.

Ne moraš obuzdavati svoje želje u strahu da ne postanu rušilačke; dovedeš li ih u sklad sa svojim mozgom i čitavim bićem, same će se postarati o sebi. Stišćeš li napuknuti balon pun vode, voda će se stati izlijevati, sasvim prirodno, ali ako zalijepiš rupe, i nastaviš stiskati, balon će puknuti. I opet, bit će to jednako tako prirodno. Kada Luvah (lava) (=love), Blakeov Eros, ne može biti ono što u vječnosti jest, kad su mu ruke sputane, pretvara se on u Crnca, ratobornog duha rata i razaranja; u zmiju koja »riga svoj otrov po kruhu i vinu« u pjesmi *Vidjeh kapelu svu od zlata*; u »nevidljivog crva« koji razara život *Bolesne ruže* u istoimenoj pjesmi iskustva. Ili počujte pak ovu, *Ilovaču i piljak*:

'Ljubav neće za se sreću,
Nit se brine sebe radi,
Drugom daje radost veću,
Usred Pakla Nebo gradi.'

Pjevo Grumen Ilovače,
Govedo ga papkom zgnječi;
Potočni se Piljak mače,
Zacvrknuta mile riječi:

'Ljubav za se sreću stiće,
Svezat drugog želi vazda;
Drugi gubi, ona kliče,
Usred Raja Pako sazda.'¹

Kad ti se jednom zgadi Grumen Ilovače i njegova konvencionalna ideja ljubavi, pa shvatiš istinu »milih riječi« Piljka koje vaze za potpunom predanošću o potčinjavanju ljubavi, koja se nalazi s druge strane razdjelnice, ulaziš u maticu svog ponovnog ucjelovaljavanja, svog uskrsnuća. (Valjda se upravo to desilo u Rimu Goetheu s pučanskom Faustinom.) Jednostrane

¹ Preveo Marko Grčić, osim što su »zgodne riječi« iz druge kitice zamijenjene s »mile riječi« (*metres meet*).

kreposti, slabost pod kukuljicom primjerenog ponašanja i čudoredne odnjegovanosti, rađaju plodovima suzdržavanja: zmiju koja truže duh i tijelo, umjesto orla koji bi prkosio visinama. (Lik orla sa zmijom u kandžama još je jedan svesvjetski obrazac.) Uzorna pjesma takvog prokletstva jest ova:

Bijes mog vjetra, strah me tad bijaše,
Zatrt svak će cvijet lijepi i pravi;
A moje sunce sijaše i sjaše
I moj vjetar nikad da se javi.

Ali lijepog ili pravog cvijeća
Niti na jednome od drveća;
Jer su izrastali svi ti cvijeti
Besplodni i lažni, prem za oko lijepi.

Bromion koji u *Vizijama Kćeri Albionovih* siluje djevicu Oothon provodi tek djelo ishod Theotormonove čudorednosti koja na gubitak djevičanstva gleda kao na neotkupivo oskvrnuće. (Ovdje bi bilo sasvim lako još jednom pozdraviti Blakea kao pravog zagovornika »slobodne ljubavi« i promiskuiteta. Sloboda je za Blakea bila nešto drugo, i iako je, kaže, jedan od najpogubnijih grijehova gušenje spolnog nagona ako ovaj žudi za životom, Blake ni u kom slučaju spolnu ljubav nije visoko cijenio. Drugim se ljubavima, drukčijim svjetovima, daleko naslućenijim užicima on naslađivao. Lako je to uvidio najdostojniji Blakeov nasljednik, Yeats, koji je, kad je želio razložiti Blakea, obično trebao tek razložiti samog sebe. Bez obzira na to radi li se i ovdje o tome, suvislo odgovara na Sauratovo stajalište. Evo Sauratovih riječi: »Spolna je ljubav zakonita kad ide svim ženama.« To bi po njemu trebalo biti Blakeovo stajalište o seksu. Yeatsov žalac odvraća: »Bilo bi istinitije reći da je osuđivao spolnu ljubav jer ne može ići svima.«) Ravnoteža, sklad, svetost/cjelovitost/zdravost, u etimološkom jedinstvu svojih engleskih oblika - to su Albionove crte, ne zlo koje nakon prisilnog sna od mnogih tisućljeća konačno preuzima vlast. »I ako jedan je dio bića Rodan, a drugi Proždirući... Rodan bi prestao Rađati kad Proždiralo, poput mora, ne bi primalo višak njegovih užitaka.«

Kucnuo je čas. Zazelov krik »Ti si taj što prikova svog brata Zazela!« optužba je, svečana u svom bolu, njegova brata Tiriela koji ga je zatočio na stijenu zakona i religije. Kucnuo je čas.

4. Tko je Nečastivi (the *Evil One*)?

4.1. Četiri Zoe

Kad je Jung uveo ideju dvopolarnosti svih arhetipskih energija, postalo je jasno da Blakeove četiri Zoe, četiri čovjekova lica, odgovaraju Jungovoj četverostrukoj podjeli čovjeka u kojoj je svaki dio dobar ili zao ovisno već o duhovnom kontekstu. Već smo bili svjedocima užasne Luvahove srozanosti do stupnja dvoznačnog Orca čije rođenje trubljama ne pozdravljaju anđeli već demoni Bezdana, (u »dubinama« koje su kod Blakea uvijek ono alkemijsko »kako gore tako dolje«). On je Blakeov Mesija koji čeka da ga svi priznaju kako bi postao, zapravo tek ostao, Luvah, Zoa ljubavi čija se moćna energija po naravi stvari može prelići u uzvišenost ljubavi među ljudima; poreknemo li joj pak njen naravni tijek, odabrat će bilo koje drugo tijelo samo da bi živjela, pa bile to orgije, bili to i ratovi.

Los, »Vječni Prorok«, »Duh Proroštva« i umjetnosti, promeće se u porobljivača čovječanstva ćudoređem i razumom, pomažući demijurgu u postavljanju granica čovjekovom svijetu. On je pali Urthona.

Tharmas u vječnosti, propao je do Kerubina, Zoe izgrizene sumnjama i očajem, koji se i sam bori za nadmoć nad ljudima. Nagoni i osjeti su međutim najdalje dokle u jednom tako rascjepkanom svijetu može stići.

No što je s Urizenom?

4.1.1. »Zvezdana Ljubomora«

Od četiri međusobno zaraćenih Zoa, Urizen je ona čiji trijumf svjedočimo već tisućljećima. To je rasudbeni i razudbeni dio čovjeka koji je utemeljio vlastito kraljevstvo. Taj otpadnik od punine vizije provodi svoja stoljeća računajući i razmjeravajući: dužine, širine i visine u tvornom svemiru, ćudoredne zakonike, religije i grijeha u duhovnom. Otud mu i ime: *orizo*, na grčkom »omeđiti, opasati« (kao u riječi »horizont«), ili pak od *you, reason* (»ti, razume«). Prije no što se ustalio kao Zoa razuma, Blake ga je uzeo za Sotonu/Niječnost svoje nove mitologije. Njegova matematičnost, koje se Blake, kao odlike lažnog Boga, tako grustio, izjednačuje ga s Miltonovim Bogom prema »đavoljem opisu«.

Pa ipak, Urizen nije Nečastivi (the *Evil One*). Prisjetimo se: on od svih stvorenja zavređuje najveće sažaljenje! Iako se Zvezdana Ljubomora u pjesmi *Zemljin odgovor*, preteča Urizenov, doima sasvim zlom, nipošto se ne radi o tradicionalnom prikazu demijurga koji nije niti u potpunosti dobar niti u

potpunosti zao. Kasnije će Blake razjasniti tu dvosmislenost: Urizen nije sasvim zao i otkupiv je! Vidjet ćemo da to Urizena čini neprispodobivim bilo Miltonovom Sotoni, bilo ikojem kršćanskom opisu načela zla, jer na kraju, u svom kajanju, Urizen vraća hijerarhije u njihov red. Čujte njegove jade:

O Lude! gdje zaboravih da svjetlost što mi ispunjaše sjajne
sfere
Bješe odraz njegovoga lica koji doziva me iz dubine!

Blake otvoreno obznanjuje suštinsku dobrohotnost Urizenovu u vječnosti (jer Sve što živi Sveto je!). On je tragičan lik u potrazi za trajnošću, u svemiru vazda uzbibane tvari, spreman čak da podnese beskonačan napor i muku u hajci za svojim ciljem. Njegov je glavni grijeh u tome što je krivo razumio narav stvari, što ga strovaljuje u zabludu, a ona je za Blakea daleko gora od grijeha. Pod njegovom strahovladom niču zabranjene i dozvoljene stvari, »Ti ćeš« i »Ti nećeš«, krepost i porok. Pod udar njegovog biča dospijeva mu čitava komplementarna polovica, Urizenova Izraka - Ahania. U *Knjizi Ahanijinoj*, Izraku, Prirodu, koja čeka da bude otkupljena i oplođena, Urizen proganja jer »Zlo dolazi isključivo od Tijela«. Prezrena Priroda uzalud nastoji podsjetiti Urizena na praiskonski sklad neba i zemlje; sada, sama, može na svijet donositi samo smrtnu trulež, ne »porode vječne«. Ali Urizen je neu-
moljiv: Ahanijina krivica je jasna - pasivnost:

Zar će žensko ulijenjeno blaženstvo, popustljivo sebstvo
klonulosti,
Pasivna dokona usnulost, golema noć i tama Smrti
Stati dijeliti svoje zakone aktivnoj muškoj kreposti?
Ti majušni djeliću koji se usuđuješ biti parom,
Tvoje pasivnosti, tvojih zakona pokornosti, neiskrenosti
Ja se gnušam.

Daleko je taj licemjerni izljev, koji je zapravo osuda samog Urizena, od isprepletenih jina i janga, ili dvojnih debala brijesta s Blakeovih rezbarija.

Ali Posljednji Sud pjesnikova je obećana zemlja, Uskrsli Albion. Kroz jezivo iskustvo vlastite jednorazumske pobačenosti Urizen shvaća da jedino nebesko sjeme posijano u zemlju može donijeti žetvu vječnosti. Staje se sad prisjećati svog istinskog lika, kaje se i vraća Ahaniji kao njen suprug i težak (husband and husbandman):

Budućnost sad odgonim, i okrećem leđa toj praznini
Kuju stvorih; jer gle! budućnost je u ovom času.
(...)

Sad bijesni, Orc! Bijesni Tharmas! Urizen ne sputava vam više bijes.

Zakonodavac Urizen još se jednom ukazuje kakvim je prije Pada i bio: Lučonoša - Lucifer!

Ali, istinsko kajanje Đavolji je najveći neprijatelj. Ako Urizen prkosi ideji trajnog zla, gdje li je onda ono? Tko jest Đavao?

4.2. Sotona i Jahve

Vidjeli smo da u Blakeovom dinamičnom panteonu postoji »dobri« Sotona, naša pregažena Energija, Priroda, i »zločesti« Sotona kojeg Blake, slažući se s kršćanskim učenjem, vidi kao vladara ovog svijeta:

Ali što god vidljivo je Postalom Čovjeku
Djelo je milosrđa i ljubavi iz Sotonske Praznine.

Zvuči poznato. Doista, Sotona, kad ne znači Energiju, naprosto je kasniji Blakeov izbor koji je zamijenio ili bar umanjio Urizena. To još uvijek nije Goetheov Mefistofeles, sila koja »iako želi zlo može činiti samo dobro«. Oslobođanje duša za Blakea tako nikada nije značilo tek oslobođanje od Sotone, već i Sotone samog. Isus je umro da »izbavi Sotonu«. »U Knjizi se Jobovoj Miltonov Mesija zove Sotona«, a bog ovog svijeta likovno je najpotresnije predstavljen upravo u Blakeovim prizorima iz Knjige Jobove koji odišu prepoznatljivo blakeovskim pristupom tumačenju biblijskih mitova. U njima se Sotona ne otkriva kao tiranin kakvim se čini, već kao lik izbljedjele vizije.

I eto nas opet na dobroj staroj mrtvoj točki. Čini se da nijedan Blakeov Sotona nije uistinu zao, a Enitharmon, ženski vid Zoe stvaralaštva i nadahnuća,

plakala je, drhtala, cjelivala Sotonu, plakala nad Mihaelom:
Stvorila je Prostor za Sotonu, Mihaela i za jedne okužene.

Osim toga, uz Blakea, u čijem Isusu Uobrazilji jedva da je i bilo ostalo išta od povijesnoga Isusa, Sotona je mogao gajiti tek sitne nade da će preživjeti kao opipljiva osobnost. Niti mu Jahve nije mogao biti od pomoći: u Blakea je i on ponekad bio Svevišnji Bog (odistinsko Božanstvo), a ponekad i sam Sotona-Urizen-Ljubomorni Otac Demijurg, Miltonov Bog.

I dok izgledi za kakvo apsolutno otjelovljenje zla svud oko nas zamiru i venu, krajnje je vrijeme da se na svom putovanju krenemo natrag, prema počecima svoje priče. Krajnje je vrijeme da postavimo ispravno pitanje:

5. Što je Nečastivi (the Evil One)

U ortodoksnoj religiji misterij Pada nije usko povezan sa stvaranjem svijeta. Ali od najdavnijih vremena mistici to dvoje vežu jedno uz drugo. Blake nije sumnjao u istinitost Böhmevog učenja da je stvaranje tvarnog svemira bilo Pad sam. S obzirom da cijelo postojanje vidi prije kao izračenje Vječnog Čovjeka no kao izvanjski proizvod kakvog transcendentnog Boga, Blakeovo tumačenje mita o Adamu i Evi nužno je psihološko. Pad je podrazumijevao uzajamni zločin načelâ, to jest, svaki je takmac zgriješio protiv svakog drugog. Vizija i žudnja razdvojiše se, pa te dvije sile otad žive u izolaciji kao svjetlost i energija. Izumiranje vizije - to je ključ Blakeovog razumijevanja žalobnosti postojanja.

Naravno, on nije nikakav izuzetak u mističnoj tradiciji. Ni on ne objašnjava kako je moguće da je iz savršenstva Božanstva briznula takva Prva Iskra kroz koju se Ono ukazalo kroz grubi svijet vanjštine. Možda nam svi oni govore o tome jezikom koji još uvijek ne možemo razumjeti. Buddha je odbacivao pitanja svojih učenika koja su se ticala podrijetla stvorenine tako što je pitača uspoređivao s ranjenikom koji istražuje podrijetlo strijelama što se u nj zarila dok u međuvremenu rana ne prestaje krvariti. Umjesto toga, nije nam samo zacijeliti ranu i olakšati si boli, već i u potpunosti ih iskorijeniti. Jedino što bi nas trenutno trebalo zanimati jest kako da to učinimo. Kad jednom ponovo ostaneš Ucjelovljeni Čovjek, Ti sam bit ćeš odgovor. Blakeu je stoga prije stalo da ukaže na narav tragedije, Pada, ne bismo li prepoznali stazu koja nas vodi natrag. Ukazujući pak na to, otkriva on jedno od svojih najvećih ostvarenja:

A evo kako u svojoj snazi čine Sinovi Albionovi:
Uzmu one Dvije Opreke što zovu ih Svojstvima, kojima je
Svaka Gradnja ogrnuta: nazovu ih Dobrime i Zlom;
Od njih načine Apstraktnost, koja je Nijekanje
Ne tek one Građe od koje vuče podrijetlo,
Ubojica vlastitog Tijela, već i ubojica
Svskog Božanskog Uda: to je Rasudbena Moć,
Apstraktna prigovorna moć što niječe svaku stvar.
To je Utvara Čovjekova, Sveta Rasudbena Moć,
A u njenoj Svetosti zatvorena je Gnusnost Pustoši.

Reklo bi se da su ovi ironični stihovi ostavili zlo bez ikakvoga vlastitog mu tijela.

5.1. Ovo je Utvara Čovjekova

S Utvarom se nalazimo bliži no ikad iscjetku zla za kojim i dalje očajnički tragamo. Utvara predstavlja najgoru »ljubav« - sebeljubav, koja pomračuje čovjekovu viziju. Puki odraz u vodama tvari, prisvaja si ona vlastiti život - stoga Utvara, nasuprot Čovjeku koji ostaje, Izraki. Iako se može pričinjati običnim produžetkom prethodnoga Urizena, nije tako. Pred novoprispjelom Utvarom Urizen ne iščezava s pozornice, već ostaje kao drukčije bivstvo. U biti, od njih dvoje jedino Urizen uopće i jest bivstvo jer za razliku od Urizena koji je jedna od Zoa, ptica Jata koja se promiseće u otpadnika samo da bi se kasnije pokajao i ponovo se prisjedinio cjelini, Utvara je tek dio Jata odražen pod njim u vodama tvari. To je duh koji si prisvaja postojanje, noćna mora koja se pretvara da je budna. Ali naš je svijet pali svijet. Utvara stoga uspijeva u svojim lažnim zahtjevima. Mi se *povodimo* za Utvarom, *ograničavamo* svoje iskustvo svijeta na svojih pet čula i jedan mozak, i dižemo *barikade* prema drugima, isključujući ih kao nešto nama tuđe. Počinjemo vjerovati da postoji nešto kao »ja« ili »ti« i zaboravljamo da nikad nismo ništa drugo doli Božanski Udovi jednog jedinog Sveobuhvatnog Čovjeka.

Ne čini mi se da Blake ikad nalazi isprike za Utvaru, tu kozmičku laž, te stoga ne mogu prihvatiti postavku koju nudi Beer. Beer, istina, ne odbacuje sasvim Blakea koji osuđuju Utvaru kao načelo lažnosti, ali, nastavlja, s obzirom da nam je svima živjeti u istom svijetu te lažnosti i međusobne svireposti, Blake je vremenom bio prisiljen prihvatiti privremenu nužnost Utvare budući da je ona neizbježna obrana od vanjskih napadaja. Ti napadaji dolaze, naravno, od ljudi, a svatko posjeduje vlastitu sebstvenost. Radi se o pukoj samoobrani, poštenoj igri u kojoj se utječeš oružju koje svi upotrebljavaju. Da bi potkrijepio svoju postavku Beer nudi slijedeći primjer:

Moja utvara okolo mene i za dane dana i pod mrakom
 Poput Divlje zvijeri bdije nad mojim korakom.
 U nutrimi dalekoj Izreka moja
 Nariče zbog moga Grijeha bez zastoja.

Čak i ako »Divlja zvijer bdije nad mojim korakom« tek ironično, bdjenje je svakako podređeno suzama Izreke u drugoj polovici kitice. Cjelinu treba zato prije shvatiti kao žaleban komentar na ono što smatramo svojim pravim izlazom iz nevolje. Stihovi prije odjekuju Blakeovom užasnošću iz pjesme »*Izgubljeni dječaci*«: »Zar se takve stvari čine na obali Albione?« no što ozakonjuju otužnu neizbježnost dovitljivosti njegove braće. Moramo jasno uvidjeti da smo se, s Utvarom, po prvi puta našli oči u oči s nebivstvom, pa slijedeće kitice iz *Jeruzalema*, uz prije navedene stihove iz istog spjeva, daleko bolje ocrta istinsku narav Utvare i Blakeov stav o njoj:

Svakim Čovjekom njegova Utvara barata

Do dolaska onog sata,
Kada mu se Čovještvo trgne
I u Jezero mu Utvaru izvrgne.

Nikad ne bi Blake takvu sudbinu bio namijenio Urizenu! Vječni Čovjek nije Vječan bez Urizena!

Kroz nadahnuće, čovjek može podjarmiti vlastitu Utvaru, čak dotle da je prisili da služi djelovanju duha. No to ne znači ništa drugo no *preobraziti* energiju jastva u stvaralaštvo lišeno sebstvenosti (naprosto je *potisnuti* bilo bi i opet tek sporo samoubojstvo). Tako Los prisiljava vlastitu Utvaru da mu pomaže u radu na preporađanju. Onog časa kad se Los vine k nebu kao vlastiti vječni vid Urthone, za petama mu neće kaskati nikakva Utvara. U Vječnosti, od ništavila ne ostaje ništa.

5.2 Stablo Otajstva

Kao i mnogi drugi Blakeovi simboli, i Otajstvo (Mystery) neprestano čuva svoju dvoznačnost. Može se jednostavno raditi o Prirodi, drugom imenu za Valu, Sjenovitu Ženku, Paracelzusov simbol pojavnog postojanja. Ali to nas značenje trenutno ne zanima. U svom drugom značenju, srednjeg roda, Otajstvo je razosobljeni Urizen - ono je Urizenov Grijeh! Predstavlja čudoredni zakon zloupotrijebljenog kršćanstva i naravni zakon deističke znanosti, koji su uobraziljenome Blakeu bili toliko odvratni. Kao Urizenova krivda Otajstvo ne zahtijeva na ovom mjestu naročitu razradu s obzirom da se sve ono što smo kazali za Urizena odnosi zapravo na Otajstvo. Ipak, nisam ga uključio zajedno s tom Zoom, već mu posvećujem zasebno poglavlje, iz razloga što je Otajstvo neosobno. To ga čini neotkupivim i privodi ga posljednjim stranicama našeg hodočašća.

Kao i Utvara, Otajstvo je zabluda. Kao takvo, i ono je nepostojeće, svetinjski pronalazak zavedenog uma. Nikakvo čudo stoga što u spjevu *Četiri Zoe* nestaje u dubini da bi bilo uništeno u času kad vječnost biva povraćena.

Stablo Otajstva hrani se ljudskim suzama i uzama straha, prijetvornim podlostima, ljubomornim osmijesima: ono je *Otrovno Stablo* iz pjesama iskustva:

Na druga me gnjev podbode:
Gnjev priznadoh, gnjev moj ode.
Na dušama gnjev me sukobi:
Ne priznah ga, gnjev moć dobi.
Kupale ga, strah me uze,
I noć i dan moje suze;
Sunčao sam ga osmijesima,

Blagim lažnim podlostima.
 Nòći, dånê klijo dosta
 Te jabuka sjajna posta.
 Dušman sjaj joj motrit stade,
 Da je moja, on to znade.
 Prikrade se mome vrtu
 Kad noć ovi pòla crtu:
 Vidjeh, sretan, zorom ranom,²
 Pružen osta on pod granom.

Vrlo je znakovito da je ispočetka pjesma bila naslovljena *Kršćansko Ustezanje*, a u Blakeovom jeziku »kršćanski«, naravno, obično znači urizenirano kršćanstvo. Izopačeno ćudoređe takvog izopačenog kršćanstva uči nas da budemo ono što nismo, da budemo učtivi i ponašamo se pristojno, pod nedohvatljivim Bogom Nitkotatom (Nobodaddy), i kraj vlastitog nam bližnjeg. »Na druga me gnjev podbode:/Gnjev priznadoh, gnjev moj ode.« A onda je stigao zakon, i ja sam se odrekao štetnih navika. Postao sam kreposno saće otrovane pakosti i srdžbe i oćutio dodir udivljenih pogleda u našoj seoskoj crkvi. »Vidjeh, sretan, zorom ranom,/Pržen ostao on pod granom.«

Eto najzlobnijeg od zala, takav licemjer Bog kojeg je ustolićilo ljudsko neznanje, a koji roni teške suze naslađujući se plodovima svojih laži, dok svojim žrtvama jedino nudi trnje još jednog utjelovljena Otajstva - *Moje Krasno Ružino Stabla*:

Cvijet mi neki ponudiše,
 Kakav u svibnju ne bješe rođen;
 »Imam Ružu Krasnu«, usta izustiše,
 Pa kraj cvijeta ljupkog prođem.
 I Krasnoj Ruži onda zakročih,
 Da je milujem dane i noći.
 No, ljubòmòrna, odbi me eno,³
 Jedina mi slast trnje je njeno.

Stablo Otajstva (Mystery) je Stablo Utajstva (Misery), jer njegova jalovost ne hrani. »Dobro i Zlo su Bogatstvo i Bijeda, Stablo Utajstva, koje rađa Postanjem i Smrcu.«

Stablo postaje tako vegetativnim dokazom našeg stanja otpalosti od jednote. Vrhunac Blakeove zgađenosti nad onim što Stablo predstavlja dostignut je onog dana kad se latio rezbarenja Albiona pred Isusom Kristom koji trpi razapet na stablu - Stablu Otajstva!

² Osim dva stiha, prijevod je Grčićev.

³ Prepravljeni Grčićev prijevod.

Nema toga što onom religioznom unutar svakog čovjeka može toliko naškoditi kao Religija. Kad je privežu za sveproždiruću mašineriju njenih samozvanih zakona i grijehova, postaje najodanijim križarem Sotone, Blakeovog jedinog istinskog Sotone, onoga koji, zbacujući jedino valjano samoodređenje Boga: »Ja sam koji jesam.«, kriješti u Njegovo lice: »Ja sam onaj koji jest!«

5.3 Sotona Jastvo

Evo nas kod konačnog odgovora na pitanje ove pete cjeline: Što je Nečastivi? Uvid je sazreo. Kakvo god da je metafizičko značenje osobnosti Blakeovog Boga, bez obzira je li za nj Božanstvo bilo sveprožimajuća Jednota, ili Ljudska Božanskost u svojoj doslovnosti onog »Ljudska«, sada je jasno da Isusu Božanskoj Uobrazilji nasuprot stoji jedino i ništa drugo no Sotona Praznina u svojoj doslovnosti svog prazninstva.

On je zamišljeni par koji obuhvaća sve naše zablude što izviru iz onog temeljnog osjećaja jastva. Zbog jastva priliježemo uz bimbenu vjeru u trajnost svojih sitnih sebstava, te ih razvlačimo u vječnost. Konačna pobjeda tog samopotvrđivanja je ortodoksno vjerovanje u vječni pakao i vječno nebo. Raspršene i skršene čestice jedine cjeline vjeruju da su vječne cjeline. Ali »cjelina« je imenica bez množine.

Na trenutke možemo gotovo oćutjeti očajnost Blakeove ustrajnosti u tome da nam otvori oči i pokaže nepostojanje nekakvog sotonskog identiteta zamišljenog još i kao osoba, kad opetovano povlači razliku između Stanjâ i Pojedinca:

Ima Stanja što se zove Sotona; nauči jasno razaznavati, o
Rahab!
Različitost između Stanja i Pojedinca tih Stanja.
Stanje što se zove Sotona ne može u vijekove vijekova biti
otkupljeno.

Mrzi zlo, ali ne brkaj zlo sa svojim neprijateljem, jer nema tog daha u svemiru koji bi izdahnuo biće po imenu Sotona; postoje samo smrtonosna posrtanja u obožavanje samoga sebe koje traži sućut i ljubav:

Sotona je Stanje Smrti a ne neko Ljudsko Postojanje.

Nema drugog načina da oprostiš svom neprijatelju. Dugo je pali Albion premetao misli o zlu, (tragajući za vanjštinom). A onda

Albion sjede, pomno motreć druge u bolesti svojoj blijedoj,
Promišljajući zlo; ali kada Los otvori Peći ispred njega
Vidje da su proklete stvari same njegove miline

I samo ono što on ljubi; tad mu dođe zlo: umre duša mu unutar njega

Nema vječnih kraljevstava vječnog Sotone, to tek

Albion uđe u Stanje Sotonu! Budi trajno, o ti Stanje!
I budi dovijeka prokleta! da Albion opet bude uskrišen.
I budi stvoreno u Stanje! Ja sad krećem u Stvaranje
Stanjâ, da oslobodim Pojedince zauvijek! Amen.

Ne radi se o izboru Stanja, već o izbjavljenju od svih. Sotonski su i čudoredno »dobra« i čudoredno »zla« utvara, jer su obje sačinjene od nijekanja Uobrazilje. Blake bi kazao da obje »hule« na božansku viziju.

»Ja sam dobar.« »Ja sam zao.« »Ja sam zdrav.« »Ja sam bolestan.« »Ja sam.« Ali kako možeš biti neko »ja« koje nije i moje »ja«?! Kako uopće možeš biti neko »ja« koje nije jedini Isus Uobrazilja, koje nije sve?! Kao da to još nije dosta, pripisuješ tom proizvoljnom »ja« beskonačan niz podjednako proizvoljnih stanja. Zapravo, tvoj zamišljeni »ja« nije ništa drugo do neprekinuti lanac lažnih poistovjećivanja s raznim Stanjima. S obzirom da se Stanje neprestano mijenjaju, neprestano se mijenja i naša ideja sebstva, naše »ja«. Tako se događa da, iznova u krevetu, prije no što usnemo, osjećamo da smo neka druga osoba u odnosu na onu koja je tog jutra ustala. Ali naša se istinska osoba nikada ne mijenja - mijenjaju se Stanja. Svaka ideja koja pomaže pomračivanju živog prisustva vječnosti još je jedan novorođeni Sotona, a svako pak umnažanje naših »grijeha« i »kreposti«, »zakona« i »prijestupa« širi jedino Sotonino ruho i naš vlastiti mrtvački pokrov.

6. Od Konjâ pouke, u znak sjećanja

Tigrovi gnjeva mudriji su od konjâ pouke.

(44. Izreka Pakla)

Nitko se ne može nadati u vlastitu slobodu ako nije izborio slobodu od zla. Ali to nas ne zove na izvanjsku bitku, jer zamišljeni neprijatelj počiva u nama, a ono što imenujemo zlim stvarima tek su očitovanja naše vjere u sitna i čarobna naša jastva. Blakeova poniranja u tajnu zla bila su izazvana krajnje praktičnim zanimanjem - onim za čovjekovo spasenje, preporađanje, kako bi on to bio rekao. Imamo dojam da su teoretske zasade tih poniranja bile metafizički kontekst sržnog dijela njegovog pripovijedanja te stoga krajnje svrsishodne: »dogma« o vlastitom sebstvu. To bi nas moglo zavesti pa da povjerujemo kako ćemo iščitavajući Proročke knjige saznati o mračnim stranama čovjeka na licu mjesta. Međutim, kad se stanemo probijati kroz

njih, desit će nam se možda, bar povremeno, da žalimo neočekivanu Blakeovu izdvojenost iz »stvarnog života«. Doimat će se da mu nedostaje onaj osjećaj za ljudsko koji toliko volimo kod Dostojevskog, na primjer: njegova nas opipljiva okruženja bacaju u samo blato našeg ljudskog pečala. Ali Blake zaslužuje da ga se iznova čita; zaslužuje da mu njegovo oko vizije bude presađeno u čitaočevu duplju, ili, još bolje, da čitalac otkopa vlastito zabačeno oko; jednom riječju, zaslužuje više no što je obično ljudsko biće sposobno ili voljno ponuditi. Cijena je ona najveća koju književnost može tražiti: odreći se književnosti kao još jedne u nizu svjetovnih razbibriga između dviju svjetovnih ozbiljnosti i prigrliti je kao moguću glas Svijeta u jednom od svjetovâ. Netko je rekao da je književnost ili ozbiljna ili nije ništa. No, teško da će čak i oni koji Blakeu nisu naklonjeni poreći kako ne znaju ni za jednog pjesnika i pisca koji je bio toliko tome predan. Ono što nam William Blake ima kazati smrtno je ozbiljno. Kazuje nam o nečemu što je usud baš svakog među nama, a to čini na način koji se drži podalje od ikakvih mogućih sličnosti s obezvrijeđenim jezikom koji upotrebljavamo. On gradi svjež jezik dostojan nepropadne svježine istine koju mora prenijeti. Radi se o jeziku, mitologiji, religiji, ako hoćete, koja nije obremenjena dvosmislenim bolestima povijesti i tradicije. Možemo se ili pridružiti Eliotu i sažaljevati rasipanje takve nadarenosti u svakojake nastranosti, ili se pokloniti upiranjem jednog osamljenika da iznova izusti drevnu mudrost, ovog puta neokaljanim i nadahnutim izrazom za koji nijedan samodopadni čuvar mudrosti neće biti toliko drzak da ga prepozna i proglaši svojim. Stoga se u *Jeruzalemu* Blake osjeća ponukanim da objavi da će ili izgraditi vlastiti sustav, ili neće imati nikakav. Oni čiju pažnju neće namamiti samo egzotičnost Blakeovih »bogova« i »junaka« sačuvat će uvid za istinsku narav tih likova, te shvatiti da među stotinama stranica koje je pjesnik ispisao nema ni jednog jedinog retka koji se bavi ičim osim samim čovjekom. Svaki čitalac koji poseže za Blakeovim djelima trebao bi unaprijed znati da se od njega očekuje da se i sam preobrati u novoplatoničara - barem dok spis čita i proživljava - ne samo zato što je Blake bio veliki Plotinov učenik nego još i više iz tog razloga što bi ih trebao oponašati u načinu razumijavanja: kao što je novoplatoničaru svaki grčki mit bio još jedna duhovna prispodoba, tako bi i čitaocu Blakua valjalo krenuti istim stopama.

Zlo nije rođeno jednom i zauvijek, kroz Luciferov pad na primjer; ono se uvijek nanovo stvara, iz minute u minutu, kroz našu tvrdokornu vjeru da postoji. Crabb Robinson, kojem dugujemo mnoga usmena čitanja Blakea iz prve ruke, jednom ga je upitao: »Zar u onom što ljudi čine nema ničeg apsolutno zlog?« Pjesnik je odgovorio: »Slabo su u to razumijem. U Božjim očima možda i nema.« Drugom se prilikom, međutim, govoreći o obrazovanju, pokazao malko odrešitijim: »Nema nikakve koristi od obrazovanja. Smatram ga pogrešnim. Ono je taj veliki grijeh. To je jedenje sa

stabla dobra i zla. Eto Platonovog promašaja. Znao je jedino za kreposti i poroke, dobro i zlo. Ničeg nema u svemu tome. U Božjim očima je sve dobro.«

Kad bismo umjeli zbiljski ponoviti te riječi koje odjekuju Blakeovim zaglušujućim »Sve što živi je Sveto«, to jest, kad bismo mogli iskusiti istinu, istog bismo časa izgubili sposobnost da počinimo zlo. Jedno isključuje drugo. Tako, kad Blake traži od nas

Čini što hoćeš, Život taj je Fikcija
I sastavlja ga Kontradikcija.

ne daje pokriće našim ubojstvima, silovanjima, preljubama, pljačkama, lažima, čemu god, već prije ponavlja Augustinove riječi: »Ljubi, i čini što hoćeš.« Dokazuju li tek te riječi da je i Augustin bio truli svetac? Ali on nam prvo nalaže da ljubimo, da ljubimo! Kad uzmogneš toliko ljubiti da ti sam jesi ljubav, što nema nikakve veze s moralističkom ljubavlju llovače, što god da uopće ti učinio ne može biti zlo jer zlo je ništa, raskrinkano u svojoj »biti«. Ono je »Fikcija«. Ne možeš učiniti neko ništa, možeš li? No dokle god ne ljubiš u takvoj mjeri, vjeruješ, između mnogih drugih stvari, da postoji neko bivstveno nešto po imenu zlo, i, u stanju si ga i učiniti. Neobrazovani lovci zabačenih plemena mogu počinuti zabludu, ali grijeh ne mogu.

Ali, ako je tvoja ljubav još uvijek nesavršena, ne možeš joj jezivije nauditi no da joj osakatiš rast strahovima od grijeha. Otvori se na sve strane, i grijeh će (mada će se još neko vrijeme boriti za dah) postupno utrnuti i preobraziti se u slobodu svetosti ili u svetost slobode. Za čovjeka kao što je to bio Swinburne razumijevanje takve poruke nije uključivalo nikakve teškoće. Evo kako on o njoj svjedoči: »Nevinima se mogu pripustiti čak i slobode 'grijeha'. Jer trpi li duša zbog onoga što čini tijelo, nisu li oboje obeščašćeni? A tlačiš li tijelo duše radi, nisu li oboje gubitnici?«

Blake je mrzio riječi poput »ćudoredni« i »etički«, jer bile su to istoznačnice za onu ćudorednost i onu etiku koje kalaju čovjeka na nepomirive suprotnosti i stjeruju ga u duhovni grob. U tmimi svog neznanja, čovjek neće ni primijetiti da umire! Crna je kao u rogu naša noć. Ali kad bismo pokušali očistiti svoj um od lažnih suznačenja, po prvi put bismo mogli primijeniti te izraze na samog Blakea i reći da je taj smrtni neprijatelj ćudoređa bio među tek nekolicinom pjesnika koje je gradila najdublja vizija ćudorednosti. Budi ono što jesi, i zlo ne može biti.

Ta posvemašnja odsutnost ikakve bivstvene grešnosti u bivstvenoj ljudskoj naravi omogućila je Blakeu da se vine u visine iskonske poezije, tom je pjesniku jedini grijeh stvoriti zlatno tele njegovog postojanja pa onda odvajati »primjerenu pjesničku građu« od »nepjesničkog ostatka«, a sam izbor uvjetovan je ćudorednim pravilnikom koji je trenutno u modi.

Pjesnik je onoliko pjesnik koliko ne dopušta da ga obmanu ulične svjetiljke pristojnosti, nego neprestano daje da ga osunčava ljepota sama i ništa doli istina ljepote. Taj jedini sveobuhvatni kamen kušnje nerazvodnjene poezije. »Ta ga je filozofija u većoj mjeri sačuvala naprosto pjesnikom no bilo kojeg pjesnika njegova doba, jer je zbog nje nalazio zadovoljstvo u izražavanju svake lijepe stvari koja bi mu pala na um a da se ne uznemiruje oko njene korisnosti ili je prikriva uz ikakvu korisnost.« Bio je to Yeats, još jedan vitez poezije u još jednom dobu koje je za sebe tvrdilo da je napredno.

Pišući o zlu, rezbareći o zlu, Blake je ostao napušteni pjesnik na vjetrom šibanoj litici, s morem i nebom pred očima koji su se plavili jedino iz sfere istinske sadašnjosti. Ondje gdje drugi ljudi vide obzor koji razdvaja svijet hlapivog mora od svijeta prozračnog neba, on je vidio tek njihovu sastavnicu. Ta vizija stvara preobraženog čovjeka. Dogodi li se čitaocu Blakea da nabasa na Grčićevo pitanje »Tko je bio William Blake?«, neka se za kraj usredotoči na sljedeće trojstvo njegovih paklenih imitacija:

Čovjek koji je, prvo, porekao postojanje ikojeg drugog svijeta do onoga koji je u njegovu duhu i njegovoj misli.

Čovjek koji je, onda, porekao i svijet koji je u njegovoj misli i njegovu duhu.

Čovjek koji je, provukavši se između ta dva bolna *ne*, otkrio sama sebe kao njihov ljubavni zagrljaj.

Što se tiče mene koji sam tijekom nekoliko posljednjih mjeseci primao blagoslov stjecanja takvog jedinstvenog doživotnog prijatelja i suputnika, ostalo je još tek nekoliko redaka da se kroz mene oglasi Svakčovjekova zahvalnost zlim svjetovima Williama Blakea i jedinom njihovom zalogu - univerzumu ljudskog jada:

Odgojiše me kao mozak Urizena
I danas je teško meni ko običan Albion planut,
Al još malo Losovih stopala, Orcovog srca domena,
I moj Mužjak će nad Ženkom mojom svanut.